

A RÁKÓCZI-SZABADSÁGHARC ELŐZMÉNYEI

A függetlenségi mozgalom több mint egy évszázados története szorosan összefonódott az erdélyi fejedelemséggel. A XVII. század végére összeomló török birodalom azonban maga alá temette az egykor erős, de az idők folyamán török vazallus állammá süllyedt fejedelemséget. A Rákóczi-szabadságharc közvetlen előzménye volt az 1670-től elszigetelten létező bujdosó mozgalom és a Habsburg-ellenes fegyveres harccá terebélyesedő kuruc felkelés. Kezdetben ugyanazok a célok mozgatták a felkelőket, mint Bocskai Istvánt, Bethlen Gábort és I. Rákóczi Györgyöt, vagyis egy az erdélyi fejedelem által irányított, a Habsburgoktól független Magyarország megteremtése. Később azonban a nagyhatalmak küzdelmének alakulásától függően elsősorban a török által támogatott Thököly Imre, majd az egyértelműen a franciák segítségével reménykedő II. Rákóczi Ferenc tűzte a felkelők zászlajára a független magyar államiság megteremtésének jelszavát. Ebben az értelemben, ha a történelem szereplőinek mindegyike másképpen is kívánta a közös cél megvalósítását, de részesei voltak a XVI. sz. végétől a XVIII. sz. elejéig zajló magyar függetlenségi mozgalomnak.

A vizsgálódásunk kiterjed egyrészt a nagyhatalmi érdekek alakulására, másrészt a mozgalom társadalmi bázisára, harmadrészt a régiókra, mint a felkelések egyik színhelyére.

Az 1664. évi vasvári török-német békeszerződés a magyar rendek kiiktatásával, közjogi sérelmével született olyan egyezés volt, amely valójában állandósította Magyarország török és német katonai megszállását és ebből eredően a háborús állapot létbizonytalanságát.

1670-ben a főúri irányítású és a török hódoltság szomszédságában élő radikális középnemesség által támogatott Wesselényi-féle felkelés a Habsburgokkal történő szakítás mellett döntött. Az előkészítetlen és belső meghasonlástól terhelt felkelés sajnos nemzetközileg elszigetelődött.

A Habsburg-udvar a megtorlás során elérkeztnek látta az időt, hogy Magyarországon a jogeljátszás elve alapján abszolutista hatalmát kiépítse, és ezzel összefüggésben a katolikus államvallás egyeduralmával csapást mérjen a magyar protestantizmusra. A bécsi politika végrehajtói eltörölték a magyar rendi alkot-

mányt és beszüntették jogi intézményeinek működését. A lakosságot megnyomorították az adózási rendszer és a katonai megszállás fokozódó terhei. A protestantizmus ellen fellépő erők a katonaság igénybevételével az erőszakos katalizálás útját választották.

Bujdosóknak nevezték azokat a csoportokat, amelyek az 1670. évi felkelést követő megtorlások és a Habsburg elnyomó intézkedések elől menekültek Erdély és a Partium irányába. A Magyarországról elüldözött nemesség főbbjei Erdélyben Apafi Mihály fejedelem jóvoltából húzódtak meg, nagyrészüket saját ottoni birtokán. Amíg a nemesség számbeli gyarapodását a kis és középnemesség, illetve szerviens szolganépe, addig a tömegbázisát és katonai erejét nagyban növelte az elbocsátott magyar végvári katonaság, a mezei had, továbbá a jobbágy-ságból újratermelődő „köztes elem”.

A török szultán az Erdély és a Partium irányába húzódó és haddá szerveződő bujdosók részére Bihar, Békés, Heves vármegyéket, az erdélyi Szilágyságot és Közép-Szolnokot biztosította szállásnak.

A törökök és az erdélyi fejedelem is eszközként kívánták felhasználni a bujdosók hadát saját németellenes célkitűzéseikhez. A bujdosók korában IV. Mehmed szultán figyelmét és katonai erejét a lengyelországi, majd 1677-től az Oroszország elleni hadjárat kötötte le. Ezért nem tudta felvállalni a bujdosó had nagyobb arányú fegyveres támogatását, de a felhasználásáról nem mondott le, egy esetleges németellenes diverzió esetén.

Erdély vazallus állammá vált, melynek területét ugyan a török csapatok nem szállták meg, de mégiscsak viszonylagos volt az önállósága. Apafi fejedelem a menekültek összefogásától és vezetésétől Erdély kül- és belpolitikai erejének növekedését remélte, ám állandóan szemé előtt lebegett II. Rákóczi György bukásának fenyegető réme, a török hatalomtól való félelem. Apafi Mihály és a fejedelmi tanács a szultán, vagy a nagyvezér jóváhagyása és parancsa nélkül magyarországi katonai akciókat nem kezdeményezett, sőt 1675-től – a lakosság kifosztásának elkerülésére hivatkozva – tilalmazta a bujdosók ki-bejárását Erdélybe.

1672-ben tört ki a francia-holland háború, s a Habsburgok rajnai beavatkozása teljesen lekötötte katonai erejüket. A bujdosók azonban a számukra kedvező helyzetet csak 1678-ban tudták kihasználni, amikor XIV. Lajos Lengyelországban fogadott csapatokkal és segélypénz küldésével járult hozzá a magyarországi felkelés kirobantásához. A „napkirály” a keleti hadszíntér megnyitásával két tűz közé akarta szorítani a császári erőket.

A 78-as hadjárat idején Teleki Mihály erdélyi főúr a felkelő had generálisaként nem használta ki erőfölényét a hátráló német főerő megsemmisítésére, hanem kisebb-nagyobb felvidéki vár bevetelével kísérletezett. Július végén a betegeskedő Teleki az ellenség közeledésének hírére Eperjes alól Erdély felé hátrált. A parancsnoksága alatt álló gróf Thököly Imre pedig a magyar és francia csapatokkal

a kedvező helyzetet kihasználva, északnyugati irányban váratlanul meglepte és behódoltatta a bányavárosokat. A fegyverszüneti egyezmény aláírásával először fordult elő, hogy a „római császár” igaz kényszerhelyzetben, de egyenrangú félnek ismerte el a felkelőket.

XIV. Lajos francia király a nyugat-európai területszerző háborúját a Habsburgokkal megkötött nymwegeni békével eredményesen zárta le. A békeszerződés egyet jelentett a magyarországi felkelőkkel kötött varsói egyezmény mellőzésével.

Thököly titkos tárgyalásai a német kormánnyal és a Portával abból a megfontolásból fakadt, hogy csak elismertetése esetén folytathat önálló, az erdélyi fejedelemtől független politikát. Apafi a tárgyalásokról tudomást szerzett és ettől kezdődően minden alkalmat megragadott, hogy az „álhatatlan” grófit a Portán lejárassa.

A felkelő magyarok küzdelmében a döntő fordulatot a török-orosz háború befejezése hozta meg, hiszen az 1681. február 11-én megkötött radzini béke – az oszmán hadsereg felszabadulásával – Kara Musztafa nagyvezér Habsburgellenes terveinek kedvezett. Az új nagyvezér felismerte a birodalom ellen szerveződő európai koalíció veszélyességét, végleg csapást kívánt mérni a Habsburgok katonai erejére.

A török szultán az 1681. évi hadjáratban Apafit nevezte ki főszerdárú. A 30000 fős egyesült magyar, erdélyi, török, havasalföldi és moldvai sereg felégette Böszörményt, elfoglalta Kállót és Nagykárolyt, de Szatmár ostromát már nem fejezte be. Az Erdélybe visszatérő fejedelemnek a Porta hibául róttá fel, hogy nem gondoskodott az elfoglalt erősségek védelméről, s így azokat még novemberben visszafoglalták a németek.

Thököly június 15-én, Munkácson összeházasodott Zrínyi Ilonával, I. Rákóczi Ferenc özvegyével. Kétségtelen, hogy a kapcsolat törvényesítése nemcsak rangját emelte, de vagyont is növelte. E házasság révén a gróf az akkor 6 éves II. Rákóczi Ferenc mostohaapja lett.

Az 1682. évi hadjárat kétségtelen legnagyobb fegyverténye volt, hogy Thököly elfoglalta Kassát, Felső-Magyarország fellegvárát, s ezzel hatalmába került a 13 vármegye katonai és közigazgatási szervezete, a főkapitányság és a szepesi kamara. A török parancsára a füleki táborba kényszeredetten megérkező erdélyi fejedelemnek megalázó lehetett végig nézni, ahogy szeptember 16-án Ibrahim budai pasa Thökölyt ünnepélyes külsőségek között Felső-Magyarország királyának kiáltotta ki és átadta az erről szóló szultáni athnámét.

A Szepestől Szatmárig húzódó 13 vármegyét magába foglaló fejedelemség helyzeténél fogva – tudniillik a töröktől, a bécsi udvartól és Erdélytől kellő távolságban – egy hatalmi vákuumot töltött ki. A kuruc hatalom gerincét a hivatalnok és katonai nemesség alkotta. Az előbbieket a Thököly-család és a Rákóczi-

ház familiárisai közül kerültek ki, az utóbbiak pedig a kuruc had élén álló hadnagyok és ezereskapitányok soraiból. Mindkét csoport támogatta Thököly központi hatalmát, mert attól anyagi és társadalmi felemelkedésüket remélték. A mozgalom törökös irányzatát illetően megállapítható, hogy külpolitikai szempontból a függetlenség és a behódolás kettősségéből végül is a függetlenségen volt a hangsúly, s a „Thököly felkelés ... végső fokon az önálló magyar államiságért kifejtett erőfeszítések nagy vonulatához, az utókor emlékezetére érdemes függetlenségi hagyományaink sorába tartozik.”

1681-től kezdődően már a Felvidéken szállásolták el a kuruc katonaságot, s így Debrecen és Bihar lakói hosszú idő óta először nyugodtabb körülmények között élhettek.

Kara Musztafa 80 ezres seregével 1683 július közepén kezdte meg Bécs ostromát. Szeptember 12-én a vár feletti Kahleberg lejtőin elszenvedett megsemmisítő erejű vereség világtörténelmi fordulat előidézője volt, amely a török birodalom magyarországi hatalmának hanyatlásához vezetett. Thököly fejedelemségének bukásához a külső körülmények mellett hozzájárult, hogy a mérleg nyelve „a katonai nemesség, az újonnan feltört hadítisztek javára billent...”, s 1683 után Thököly képtelen volt úrrá lenni az elhatalmasodó katonai anarchián.” Ennek legszembetűnőbb jelei voltak például a Debrecen közeli, a magyarországi fejedelem fennhatósága alatt álló városok, így az Ónod és Tokaj kapitányai és tisztjei által elkövetett törvénytelenések sora.

1684-ben a török ellen „szent liga” néven szövetkezett I. Lipót császár, Sobieski János lengyel király és a velencei köztársaság. A kuruc had bomlásának oka elsősorban a németek előre nyomulása és a magyarországiak katonai vereségei voltak. 1685 októberében Kálló, Kisvárdá és Ónod is a németek fennhatósága alá került. Tehát a magyarországi fejedelem fokozatosan kiszorult a Felvidékről.

Sejtem Ibrahim szerdár parancsára a Váradon vendégségben járt Thökölyt letartóztatták. Az a feltételezés, hogy a török-német béke megkötése a gróf kidatásának függvénye lesz, elhamarkodott és a török részéről kifejezetten káros lépés volt.

1684-ben, amikor XIV. Lajos francia király Regensburgban fegyverszünetet kötött I. Lipót császárral, a török elleni felszabadító háború elhúzódására számított. A császár szövetségesei azonban előre nem látható katonai sikereket értek el: 1686-ban elfoglalták Budát, 1687-ben Nagyharsánynál győzedelmeskedtek és a következő évben, véres küzdelemben vették be Belgrádot. XIV. Lajos reakciója a Habsburg-hatalom kétfrontos harcra kényszerítése volt. A küzdelem során az augsburgi ligához csatlakozó Anglia és Németalföld a császár mellé állt és csaknem kilenc évig dúlt az európai háború. Mind a nyugati, mind a török front megmerevedett. 1696-ban meghalt a Szent Liga szövetségese, Sobieski János lengyel király. A választó királyságban megindult a versengés a trónért.

1697 júniusában a Bourbon-származék Louis de Conti herceget választották meg a lengyel nemesek. Október végén az európai status quo alapján megkötik a rijswijki békét. XIV. Lajos a lengyelországi diplomáciai sikereire alapozva, számítva a török irányítása alatt álló Thökölyre, ösztönözte egy Habsburg ellenes keleti front megnyitását. 1697. június 30-án a Hegyalján felkelés tört ki, melynek vezére Tokaji Ferenc mint Thököly Imrének, Felső-Magyarország fejedelmének ezerekapitánya, az államhatalom elnyomó szervei ellen mindenkit fegyverbe szólított.

A XIV. Lajos által szorgalmazott Habsburg-ellenes keleti front terve azonban nem valósult meg. A hegyaljaival összehangoltan szervezett tiszaháti felkelés elmaradt, mert vezetőit Esze Tamást és Kis Albertet Károlyi Sándor Szatmár vármegye főispánja elfogatta. (Mellékesen Kiss Albert a kuruc felkelés idején Thököly gyalogos hadnagya volt.) Ugyanakkor a hegyaljai felkelést a császári csapatok néhány hét leforgása alatt felszámolták.

Hiába indult meg Franciaországból Conti herceg, hogy elfoglalja a lengyelországi trónt, a hatalomra kerülő Habsburg-párti nemesség a második választás alkalmával Frigyes Ágost szász választófejedelmet véglegesítette. A hegyaljai felkelés hírére meginduló török erőket 1697 szeptemberében Zentánál megsemmisítette a Dél-Magyarországon felsorakozó császári haderő.

A nemzetközi erőviszonyok alakulása vezetett 1699. január végén a karlócai békeszerződéshez, melyet a szövetséges hatalmak kötöttek meg a Portával. Hasonlóan az 1664. évi vasvári békéhez ebben az esetben is mellőzték a magyar rendek bevonását a tárgyalások folyamatába. Magyarországból a Szerémség délkeleti része és a Maros-Tisza köze török uralom alatt maradt.

A hegyaljai felkelést maga Rákóczi is az új magyar államot felépítő szabadságharc előzményének tekintette. 1697-ben a 12 hegyaljai mezőváros lakóinak – szőlőbirtokosok, borkereskedők, sókereskedők, kismesek, szőlőkapások, napszamosok – a közreműködésével Habsburg-ellenes zendülés tört ki. A XVII. században a Hegyalján meginduló gazdasági és polgári fejlődés a századvégén megtorpant, elsősorban a kincstár tényleges hiányait minden úton pótolni igyekvő gazdaságpolitika miatt. A központi hatalom korlátozta, monopóliumokkal, magas vámokkal nehezítette a szabad kereskedelmet. A szőlőket főurak, császári főtisztek, vicekapitányok vásárolták fel. Különösen sújtották a hegyaljai mezővárásokat a rájuk nehezedő aránytalanul magas adóterhek. 1696-ban sokkszerűen érte a kismességet egy adófizetésre kötelező uralkodói rendelkezés.

A hegyaljai felkelésben többen Thököly egykori katonái is részt vettek. Arra vonatkozóan azonban mindmáig nincsenek bizonyítékok, hogy az egykori Thököly-katonák tömegesen vettek volna részt a megmozdulásban, mint majd pár évvel később a Rákóczi-szabadságharc kezdetén.

A Rákóczi-szabadságharc kirobbanásához kedvező nemzetközi feltétel alakult ki a spanyol örökösödési háborúval. Lipót császár 1702. május 15-én üzent hadat a franciáknak. XIV. Lajos pedig a spanyol trónt elfoglaló unokája, V. Fülöp védelme érdekében vállalta a háború megindítását.

A másik politikai irányzatot, a lengyel orientációt képviselő Bercsényi Miklós elképzelése sajnos irreálisnak bizonyult. II. Ágost lengyel király a balti-tengeri kereskedelem biztosítására indított háborúban alul maradt XII. Károly svéd királlyal szemben. 1702 közepén a svéd csapatok megszállták Varsót és Krakkót.

Magyarország terhei a spanyol örökösödési háború következtében hatványozottan emelkedtek. Uralkodói rendelkezésre fokozatosan felszámolták a magyar haderő önálló szervezetét. Ugyancsak császári jóváhagyással korlátozták a protestáns vallásgyakorlatot.

Rákóczi reménytelennek tartotta az aulikus rendi politikát, amely kiszolgáltatta az országot a Habsburg abszolutista törekvéseknek. 1698 őszén kezdte meg a szervezkedést az új arisztokrata Bercsényi Miklós közvetítésével, akinek első-sorban a felvidéki vármegyék elégedetlen köznemeseivel voltak jó kapcsolatai. Rákóczi 1700. november 1-én kelt levelében jelezte XIV. Lajos francia királynak a magyar rendek felkelési szándékát, de árulás miatt a Habsburg császár fogságába került. Bécsújhelyi börtönéből megszökve Bercsényivel 1701. november 24-én találkozott Varsóban.

A kezdeti francia elzárkózás miatt a Thököly-emigráció segítségével akarták a XIV. Lajos támogatását megnyerni. A király azonban Thökölyt ekkor már nem tekintette önálló politikai erőnek, első-sorban a törökfüggőség miatt.

A kezdeti elszigeteltség ellenére az általános magyarországi elégedetlenség talaján kibontakozó fegyveres felkelés elindítójává vált a Rákóczi-szabadságharcnak. A csatlakozó magyar rendek az ország alkotmányának védelmét tartva szem előtt az önálló magyar államiség megteremtését tüzték zászlajukra, fegyveres küzdelmükkel példát állítva a jövő nemzedéke elé.